

зува соодветни изрази за хомерските сложеники како на пр. *болот душојадец*, ст. 1274 за *θυμοβόρον ἄλγος*, *громотресни ореј*, ст. 1479, за *βροντήκτυποι καρύαι*, *праски листорезни*, ст. 1480, за *φύλλοσχιδεῖς περσέαι* и др.

*

Преплетувајќи вешто наука со поезија, во оваа книга авторот успеал да ни го претстави Прличев реално како во грчкиот оригинал, така и во македонски препев. Изданието на грчкиот текст од поемата *Скендербеј* со паралелен препев на македонски во оригинален стих и опширен критичен апарат, како и детална анализа и студија на Прличевиот поетски јазик, претставува несекидневен настан во нашиот литературно-културен живот и крупен прилог во областа на класичната филологија воопшто. Затоа појавата на оваа книга ја одбележуваме со радост и во нашето класично списание *Жива Антика*.

П. Хр. Илиевски, Скопје.

JOHN CHADWICK, *The Mycenaean World*, Cambridge University Press, Cambridge 1976, pp. XVIII + 201, 8°, цена во тврда подврзија: £ 7,50, во мека: £ 2,95.

Во предговорот авторот објаснува зошто се решил да ја напише оваа книга. Микенската епоха, за која доскоро се знаеше само од неми археолошки наоди, од 1952. година, кога беше дешифрирано линеарното В писмо, за неа можат да се црпат податоци и од писмени документи. Во капиталниот труд *Documents in Mycenaean Greek* (1956) од Ventris и Chadwick се дадени изворни податоци за животот на Микенците, но оваа високостручна книга е наменета за ограничен број читатели. Во 1958. година Ч. ја објави книгата *The Decipherment of Linear B* за поширока публика (досега преведена на десетина светски јазици), каде што во VII глава дава краток опис на животот во микенска Грција врз база на податоци извлечени од плочките (сп. Ж. А. VIII, 1958, стр. 386—390). Книги со ваква содржина се објавени и од други автори во неколку земји. Бидејќи од 1958 година до денес иследувањето на писмените микенски документи толку многу напредна, што авторот смета дека не било доволно да се изврши само ревизија на VII глава од *Decipherment*, туку има потреба да се напише нова, опширна книга за овој предмет како додаток на археолошките извори. По 25 години интензивна работа на издавање и интерпретација на оригиналните документи, Ч. има проникнато така длабоко во микенскиот свет, што Микенците за него не се никаква апстракција, ами живи суштества.

Во *Decipherment* авторот е многу здржан кога го реконструира животот на Микенците. Таму дури и протестира против

оние автори кои лесно изградуваат далекусежни хипотези врз база на оскудни податоци од плочките. Во оваа книга, меѓутоа, тој ни дава една, речиси, комплетна слика на микенска Грција со многу подробности од сите области на нивниот живот. Помеѓу Decipherment и оваа книга авторот има објавено близу стотина различни студии што се однесуваат директно или индиректно на овој предмет. Речиси секој пасус од оваа книга е извод од негови специјални студии. Ако Decipherment ги одразуваше постигнувањата изложени од Вентрис и Чедвик во првото издание на Documents, оваа книга претставува резиме на најновите резултати во микенологијата изложени од Ч. во второто проширено издание на Documents (сп. Ж. А. XXIV, стр. 388—396).

Познато е дека содржината на плочките е крајно оскудна. Тоа се всушност списоци на лица, животни и др., како и белешки за разни трансакции од анонимни писари. Само одвреме навреме некој пожив опис на уметнички изработени и богато украсени мебели и коли ја разбива монотонијата. Но иако се плочките така сувопарни и безживотни, авторот од нив извлекува обилни податоци кои се драгоцени, зашто се автентични, содржат вистински зборови и бројки од луѓето кои ја создале микенската цивилизација. Сега ни се познати документите од 6 кралски архиви, а тие, земено заедно, претставуваат солиден историски извор.

Прогресот во интерпретацијата на плочките е овозможен со тоа што писмото и правописот, како и дијалектот на кој се пишувани тие, во последниве години станаа појасни; студијата над текстовите го ревидира читањето на многу зборови; голем број фрагменти се поврзани во цели плочки. Во интерпретацијата на одделни предмети, се разбира, има и ќе има разногласија. Но во оваа книга Ч. не се впушта во дискусија и полемика со други автори. Тој ни претставува една слика на микенска Грција онака како што ја сфаќа самиот. Се придржува, главно, за мислењето до кое дошле повеќето микенолози, но наместо го изделува своето мнение наспроти мнозинството.

*

По уводните белешки за периодите од 20. до 8. век пр. н.е. во Егејскиот басен, потоа за видот на линеарното В писмо, за транскрипцијата и фонетската вредност на слоговите и други знаци, авторот ја излага содржината на својата книга во 11 глави, воведувајќи го постепено читателот во сите области на микенскиот свет.

Во првата гл., Хеленизација на Грција (стр. 1—14) излага како е создаден грчкиот јазик на теренот од денешна Грција преку мешањето на јазикот од и.-е. племиња дојдени овде околу 2000 год. пр. н.е. со јазикот на староседелците (сп. Ж. А. XII, 2, 1963, стр. 425—426), појаснувајќи го тоа со аналогии од

поновата историја. Предгрчкото население зборувало друг јазик, како што се гледа од текстовите пишувани со линеарно А писмо. Околу 1500 год. пр. н.е. во Медитеранот се случиле тешки тектонски пореметувања. Од силната вулканска ерупција бил потопен поголемиот дел од островот Тера. Живо е опишан ефектот на ерупцијата врз флората на околните острови, вклучително и Крит, особено неговиот источен дел. Потоа (околу 1450 год. пр. н. е.) катастрофален земјотрес и пожари ги уништиле минојските дворци. Сето тоа им помогнало на Грците да го заземат и Крит, а тоа условило раѓање на нова — микенска цивилизација.

Во II гл., Документарни податоци (стр. 15—33) Ч. зборува за бројот на плочките и вазите напишани со линеарно В писмо, за формата на плочките, начинот на пишување и складирање на документите, илустрирајќи го сето тоа и нагледно со убави фотографии и цртежи. Истакнува како преку студините на писмото се откриени различни ракописи, а тоа спомогнало за поврзување на бројните фрагменти, класификацијата и интерпретацијата на плочките. Интересно е да се одбележи дека глинениите плочки се привремени документи од последната година, но испечени при пожарот на дворците, тие се запазиле до денес, а сталните, пишувани на папирус и пергамент, пропаднале.

Во III гл. (стр. 35—60) е живописно изложена микенската географија на Месенија и Крит. Доброто познавање на овој крај, каде што авторот често врши и теренски испитувања, му овозможува не само да ги локализира местата спомнати во плочките, ами логично и правилно да ги интерпретира и податоците што се однесуваат за сточарство, земјоделски производи, разни занаети и др., поврзани со тие места. И оваа материја е богато илустрирана со фотографии и мапи, така што читателот може јасно да си ја претстави сликата на микенските кралства со централизирана администрација: пилското, поделено во две провинции и кносското кое се протегало на целиот остров Крит, контролирајќи ги сите места од Ретимнон до Иерапитна. Авторот сепак допушта дека на крајниот запад и крајниот исток од островот можело да има и по една автономна покраина.

IV гл. — Народот на плочките (стр. 61—68). Има автори кои уште се сомневаат дека во средината на II милениум пр. н.е. Грција била населена со Грци (сп. Glotta 38, 1960, стр. 71—81). Меѓутоа, фактот што се линеарните В плочки пишувани на прчки, јасно покажува дека Микенците зборувале грчки. Најјасно тоа се гледа од бројните лични имиња од сите слоеви на микенското општество. Еден кралски придружник во Пил се вика *Alektruwon Etewokleweios*, еден овчар пак од Пил — *Ekhedamos*, друг од Кнос — *Plouteus* и многу други. Женските имиња од Микена *Alexandra*, *Theodora* и др. го потврдуваат истото. Присуството на еден број негрчки лични имиња не противречи на заклучокот дека Грците биле раширени во сите класи на микенското општество, а не само во административната. Дури и воло-

вите имале чисто грчки имиња. Најважниот историски факт што се покажа од линеарните В плочки е дека Микенците биле предимно Грци и зборувале грчки.

Во V гл. (стр. 69—83) авторот ја реконструира социјалната структура и административниот систем на микенското општество, задржувајќи се главно на три класи: дворецот, месната администрација и понискиот слој од населението. Од остатоците на огромните дворци што ги открија археолозите, се виде дека нивните сопственици имале голема власт; од своите поданици сигурно собирале тешки даноци за да го одржуваат високиот дворски луксуз. Од документите сега се знае дека господарот на дворецот се викал *wanax* (кај Хомер *anax*), додека *qa-si-re-u* = *basileus* во микенско време бил шеф на група ковачи. *Wanax*-от бил најпривилегираната личност во општеството: поседувал најголем имот, имал свои сопствени занаетчи, во Кнос се изработувал текстил специјално за кралот, имал придружници итн.

Зборувајќи за месната администрација, истакнува дека секоја околица имала свој управник *koreter* и заменик *prokoreter*. Објаснувајќи ги другите називи на чиновници, како *klawiphoros*, *mo-qo-quas* и др. наоѓа дека за некои од нив, на пр. *telestai*, не се знае со сигурност какви функции исполнувале.

Во одделот за пониската класа го разгледува проблемот на робовите, кои во микенско време немале ист статус како во класичната епоха. Не се спомнуваат робови мажи, што значи дека при заземањето на некои градови мажите биле убијани, а жените и децата земани во ропство и распределувани на разни работи: водничарки, помошници во бања, преработувачки на лен, предачки и др., а дворот за нив определувал потребни количини храна.

Во VI гл. (стр. 84—101) е изложена религијата на Микенците. Основната мисла на авторот е дека нема чиста религија, како што нема ни чиста раса, ни чист јазик. И во микенската религија гледа синкретизам на елементи од предрчки култови и елементи на такви од и.-е. племиња. Само името на Зевс има јасна и.-е. етимологија. Некои од микенските божества, како Зевс, Посејдон, Хера, Хермес, Арес (Енувариос), Аполон (Пајавон), Персефона, се познати и во класичната епоха под истите имиња. Култот на други, пак, на пр. Потнија, продолжил под друго име — Деметра. Но многу имиња на богови и божици, на кои во микенско време им се принесувале жртви, подоцна воопшто не се јавуваат. Проследувајќи го микенскиот пантеон, Ч. се запира најопстојно на интерпретацијата на *PY Tn 316*, потоа на пилската *Fg* и кноската *Fp* серија во кои се опишуваат разни дајбини на богови и божици, како намирисани масла, мед, жито (јачмен), смокви, брашно, волна, вино, говеда, свињи, па дури и живи луѓе.

Во одделот за агрикултурата, гл. VII (стр. 102—133) прво го разгледува метричкиот систем: мерки за тежина, течност, волумен, обработливи површини според количината на засејаното семе и др., а потоа се запира на производството на житарици во ми-

кенско време. Во врска со распределбата на земјата и земјопоседничките односи се служи со терминологија позајмена од феудалниот систем на средновековна Европа, поточно земени од Domesday Book од 11 век во Англија. Земјата во микенска Грција била разделена на *ki-ti-me-na* „приватни поседа“ и *ke-ke-me-na* „заедничка“ (утринска), „народна“. Најголем поседник на *temenos* е, како што се одбележа, *wanax-ot*, па *lawagetas*, војводата, а сите *telestai* (14) имаат колку *wanax-ot* сам.

Во големо количество се произведувале зачини, маслини, смокви, вино, мед и др.

Сточарството било исто така многу важна стопанска гранка. Се спомнуваат коњи, говеда, работни волови, но особено многу овци, односно овни, чувани најмногу заради волната, чија преработка била голем извор на богатство, но не помалку важни биле и другите производи: кожи, рогови, млеко и млечни производи.

VIII гл. (стр. 135—158) — Занаети, индустрија и трговија. Овде авторот прво се запира на мајсторите сидари, остаючи од чии дела и денес можат да се видат, потоа дава подробен опис на микенската куќа.

Во микенско време се обработувале следниве метали: злато, сребро, бакар, калај (бронза); Микенците знаеле и за олово, за што на плочките се среќава и зборот *molibdos*. Во пилските плочки се јавуваат околу 400 ковачи што преработувале бронза. Се спомнуваат златни купчи и други метални садови, кои се исто така изработувани од микенски мајстори. Посебно се запира на намештајот, уметнички изработени маси, столови и столчиња за носе, што е подробно опишано во пилската Та серија. Во врска со текстилот од блежува дека била ангажирани многу жени за преработка на волната: гробенење, предене, ткаење, валање и др. Се спомнуваат разни видови на ткаенини. Во Кнос била развиена волнената индустрија, а во Пил покрај волната се преработувал и лен. Во Месенија имало особено погодни услови за производство на лен, а и денес во Грција најмногу лен се добива одовде. Производството на лен во микенско време, како и секое друго производство, било под контрола на пилскиот дворец.

Во плочките нема директни податоци за трговија. Меѓутоа, сосема е логично дека дворците воделе и трговија. Познато е дека микенските производи се пренати далеку од Грција. По задоволувањето на внатрешните потреби, сигурно е дека вишокот од земјоделското и мануфактурното производство се продавал, односно разменува.

Во целата книга, а особено во IX гл. за оружја и војни (стр. 159—179) вешто се преплетуваат најновите откритија од областа на археологијата, историјата и другите научни дисциплини со податоците од плочките. Секој и најмал детаљ од и за микенска Грција е вграден во сликата за оваа епоха. Книгата обилува со факти. Одвај би можело на ваков обем да се помести повеќе содржина. Податоците од плочките често се споредуваат со слични

или различни појави од економскиот, социјалниот и културниот живот на различни народи и од разни епохи на историјата. Овие компарации ја прават книгата извонредно интересна.

Но вредноста на оваа книга не е само во нејзината содржина и богатиот фактографски материјал. Не помала вредност претставува начинот на излагањето во еден последователен и строго логичен ред на настаните. Оваа книга е истовремено и убав методолошки прирачник за научна работа, помагало за помладите како да доаѓаат до точни и проверени податоци за животот од една одамна мината епоха. Во тој поглед особено дидактична е X гл.: Хомер псевдоисторичар. Таков метод на работа му е потребен на секој што се занимава со наука, а пред сè на помлади филолози, историчари и археолози. По прашања, каде што не е возможно да се дојде до сигурни податоци, како на пример за пропаста на минојските дворци на Крит околу 1450 година пр. н.е., авторот не се колеба да признае дека не ги знае точно сите причини, истакнувајќи дека идните работи можеби ќе фрлат повеќе светлина и на такви заплетени проблеми.

Книгата е зрел плод на научник што целиот свој живот му го посветил, речиси, исклучиво на микенскиот свет. Како што се одбележа, таа доаѓа откако авторот објавил бројни студии за оделни проблеми во врска со оваа епоха.

Последната глава се однесува за крајот на микенскиот свет. Пропаста на микенските дворци е причинета од инвазијата на Дорците. Тоа е всушност тема над која во последно време авторот усилено работи и веќе доаѓа до интересни заклучоци за ова борбено, но слабо цивилизирано племе. Со нивното доселување во Грција настанува т.н. „Темна епоха“ која трае околу 500 години. Така е наречена оваа епоха поради оскудните податоци за неа. Чедвик си поставува сега за цел како да се осветли и оваа епоха, па да може континуирано да се следи историјата на Грција од микенско време до класичната епоха.

*

Ретко излегуваат од печат книги каква што е *The Mycenaean World*. Во еден краток приказ нема можност да се изложи сето изобилие на нејзината содржина и иденте што водат напред и ја унапредуваат науката. Најкорисно би било оваа книга да се преведе кај нас на некој од југословенските јазици и поскоро да дојде цела во рацете како на студентите класичари, историчари (на стариот век) и археолози, така и на сите оние што се интересираат за почетоците на европската цивилизација.

П. Хр. Илиевски, Скопје.